
SELF-EDUCATION AS AN OPPORTUNITY TO INCREASE THE PEDAGOGICAL CULTURE OF PARENTS IN AN INFORMAL ENVIRONMENT

Petya Ivanova

Sofia University „St. Kliment Ohridski“, Faculty of Pedagogy, Republic of Bulgaria,
p.ivanova@fp.uni-sofia.bg

Abstract: Modern society places high demands on parents, who must not only provide material conditions for raising their children, but also be active participants in their social and emotional development and upbringing. It is the family that plays a major role in the formation of the child's personality as the first social environment in his life. In order to be effective in fulfilling the role of parents, mothers and fathers, however, must possess certain knowledge and skills, which we define as pedagogical culture. Today, one of the opportunities for increasing the pedagogical culture of parents is continuous self-education. This publication examines self-education as a mechanism for increasing the pedagogical culture of parents, through which to compensate for the missing "formal training" for this basic life role. The aim is to explore how self-education can be used as a means of developing personal qualities and pedagogical skills that will improve upbringing in a family environment and contribute to the optimal development of children. Special attention is paid to the principles of self-education, techniques and methods for its mastery and its effect on family relationships. The methods used are analytical-synthetic (analysis, synthesis, deduction, induction) and content analysis. The tasks are related to the study of literature, analysis and drawing conclusions about the role that self-education can play in the process of increasing the pedagogical culture of parents. By providing appropriate mechanisms, self-education helps parents learn to recognize, understand and respond to the needs and behavior of their children. Knowledge of the principles of self-education (awareness and reflection, goal setting, self-discipline, striving for perseverance and balance), as well as the basic methods and approaches to self-education, would facilitate parents in fulfilling their role. In this context, the publication presents self-education as an effective means of enhancing the pedagogical culture of parents and a prerequisite for building a positive environment and harmonious relationships in the family.

Keywords: self-education, parents, pedagogical culture, informal environment

САМОВЪЗПИТАНИЕТО КАТО ВЪЗМОЖНОСТ ЗА ПОВИШАВАНЕ НА ПЕДАГОГИЧЕСКАТА КУЛТУРА НА РОДИТЕЛИТЕ В НЕФОРМАЛНА СРЕДА

Петя Иванова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Факултет по педагогика,
p.ivanova@fp.uni-sofia.bg

Резюме: Съвременното общество поставя високи изисквания към родителите, които не само трябва да осигуряват материални условия за отглеждането на децата си, но и да бъдат активни участници в тяхното социално и емоционално развитие и възпитание. Именно семейството играе основна роля във формирането на личността на детето като първата социална среда в неговия живот. За да бъдат ефективни при изпълнението на ролята на родители, майките и бащите трябва да притежават определени знания и умения, които определяме като педагогическа култура. Днес, една от възможностите за повишаване на педагогическата култура на родителите е непрекъснатото самоусъвършенстване и самовъзпитание.

Настоящата публикация разглежда самовъзпитанието като механизъм за повишаване на педагогическата култура на родителите, чрез който да се компенсира липсващото „официално обучение“ за тази основна житейска роля. Целта е да се изследва как самовъзпитанието може да бъде използвано като средство за развитие на личностни качества и педагогически умения, които ще подобрят възпитанието в семейна среда и ще допринесат за оптималното развитие на децата. Специално внимание се обръща на принципите на самовъзпитанието, техниките и методите за неговото усвояване и ефекта му върху взаимоотношенията в семейството. Методите, които се използват са аналитико-синтетични (анализ, синтез, дедукция, индукция) и контент-анализ. Задачите са свързани с проучване на литература, анализ и извеждане на заключения за ролята, която самовъзпитанието може да играе в процеса на повишаване на педагогическата култура на родителите. Предоставяйки подходящи механизми, самовъзпитанието помага на родителите да се учат да разпознават, разбират и отговарят на нуждите и поведението на децата си. Познаването на принципите на самовъзпитанието (осъзнатост и рефлексия, целеполагане, самодисциплина, стремеж към постоянство и

баланс), както и на основите методи и подходи за самовъзпитание, би улеснило родителите при осъществяване на тяхната роля. В този контекст, публикацията извежда самовъзпитанието, като ефективно средство за повишаване на педагогическата култура на родителите и предпоставка за изграждането на позитивна среда и хармонични взаимоотношения в семейството.

Ключови думи: самовъзпитание, родители, педагогическа култура, неформална среда

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Съвременното общество поставя високи изисквания към родителите, които не само трябва да осигуряват материални условия за отглеждането на децата си, но и да бъдат активни участници в тяхното социално и емоционално формиране и възпитание. Процесът на отглеждане и възпитание на децата, обаче изисква познания и умения в областта на педагогиката, психологията, общата медицина и други науки от страна на родителите за да бъде ефективно реализиран. Ето защо се приема, че родителите трябва да притежават определено ниво на педагогическа култура. Липсата на „официално обучение“ за изпълнението на родителската роля в съвременните условия, основателно насочва погледа ни към други възможни алтернативи за придобиване на необходимите знания и умения, сред които е и самовъзпитанието.

Извън взаимоотношението „родители – деца“, в по-широк контекст, ролята на самовъзпитанието се засилва и придобива по-голяма социална значимост през последните години с актуализирането на „старата теза за развитието на личността като самоцел на обществото“, която се разбира като създаване на „стремеж у всеки да обърне поглед към себе си, да участва активно в собственото си формиране, да осъзнае своето място в разкриване на неизчерпаемите възможности и резерви, както у себе си, така и в обществото“ (Белова, Бояджиева, Димитрова & Сапунджиева, 1997, с. 153). Самовъзпитанието, което е най-висшата форма на саморазвитие е характерно само за човека и включва иманентно в себе си приспособяването и подражанието, които са присъщи на животните. Етимологията на думата самовъзпитание показва, че то „е педагогическо явление, тъй като втората ѝ част е възпитание. Принадлежността към възпитанието очертава развиващата и конструктивна същност на самовъзпитанието. Думата „само“ определя спецификата на самовъзпитанието и го разграничава съществено от възпитанието.“ (пак там, с. 154). М. Белова определя самовъзпитанието като съзнателна, целенасочена работа на личността над себе си, възникнала при активното взаимодействие със средата, в резултат на което тя се усъвършенства. Авторката посочва няколко основни измерения на самовъзпитанието – „1. Умение на личността да анализира постъпките си самокритично да се контролира. Да определя бъдещето си. Да се самоусъвършенства като развива собствените си възможности непрекъснато; 2. Положителна нагласа към Аз-а и ученето; 3. Способност да взема самостоятелни решения; 4. Адаптивност и гъвкавост на мисленето и поведението в сложни и нови ситуации.“ (пак там, с. 155). Следователно самовъзпитанието може да се дефинира като процес на съзнателно управление и трансформиране на собственото поведение и нагласи. В контекста на тези дефиниции, то може да се разглежда и като една от възможностите за повишаване на компетентността на личността в определени области, в това число и педагогическата компетентност на родителите.

Педагогическата култура на родителите от своя страна включва знания, умения и нагласи, които им помагат да създадат положителна среда за развитие на детето, като активно се ангажират със социализацията му и формирането на неговите ценности. Именно самовъзпитанието е една от възможностите за предоставяне на механизми на родителите за разпознаване, разбиране и отговаряне на нуждите и поведението на децата.

Целта на настоящата публикация е да се изследва как самовъзпитанието може да бъде използвано като средство за развитие на личностни качества и педагогически умения, които в крайна сметка ще подобрят възпитанието в семейна среда и ще допринесат за оптималното развитие на децата. Методите, които се използват са аналитико-синтетични (анализ, синтез, дедукция, индукция) и контент-анализ. Задачите са свързани с проучване на литература свързана със самовъзпитанието и възможностите, които то предлага като средство за повишаване на педагогическата култура на родителите в неформална среда. На базата на проучването се правят изводи за ролята на самовъзпитанието за придобиването на педагогически знания от родителите и усъвършенстването на родителските им умения.

2. САМОВЪЗПИТАНИЕТО КАТО ОСНОВА ЗА ПЕДАГОГИЧЕСКО РАЗВИТИЕ

Дефиниция и значимост на самовъзпитанието

Дефинирането на самосъзнанието като процес на доброволно и целенасочено развитие на личностни качества, които водят до постигане на вътрешна хармония и устойчиви социални взаимоотношения, го превръща не само в личностно, но и „професионално“ значимо за родителите, тъй като оказва пряко влияние върху ефективността на възпитателните им стратегии и методи в контекста на възпитанието на децата в семейството. Според С. Чавдарова-Костова „на границата на педагогическата си същност проблемът за

самовъзпитанието има две основни измерения: „психологическо – свързано с „мобилизирането“ на „психологическите резерви на личността“ и „управленско – самовъзпитанието като самоуправление, самоорганизиране на личността, като способност на личността „да направлява процеса на собственото си формиране, да регулира поведението си“, „да избира един или друг вариант на поведение.“ (Чавдарова-Костова, Делибалтова & Господинов, 2018, с. 252). Авторката посочва и няколко основни функции на самовъзпитанието – развиваща, корекционна, регулираща и контролираща, които го правят подходящ механизъм за усъвършенстване на личността и нейните взаимоотношения. За С. Чернев самовъзпитанието е доброволен процес и за „неговото успешно осъществяване много голяма роля имат волевите свойства на личността.“ (Чернев, 2016, с. 116). Според автора в „западната психологическа и педагогическа литература почти не се среща терминът „самовъзпитание“. **Самоактуализацията**, разбирана като понятие, явление и процес, напълно замества самовъзпитанието. (Кауфман, 2023a,б; Bland, 2023; Perera, 2024). Според С. Чернев обаче, и в двата случая става въпрос за глобални понятия на педагогиката и психологията. Разликата е по-скоро в акцента – в източноевропейските държави „се акцентува върху педагогическата същност на самовъзпитанието“, а в западните страни се набляга на психологическата същност на самоактуализацията. (Чернев, 2016, с. 119). Независимо от наличието на известен нюанс в понятиената и съдържателната част, неоспорим остава фактът, че самовъзпитанието (или самоактуализацията) може да бъде мощен инструмент за реализация и развитие на личността, в това число и по отношение на усвояването на определени педагогически знания и умения от майките и бащите, които пряко детерминират успешното родителство.

Принципи на самовъзпитанието в контекста на родителството

Принципите на самовъзпитанието се коренят в множество философски и психологически теории, които предлагат различни подходи за саморегулация и личностно израстване. Прегледът на съществуващите изследвания и теории, откроява няколко основни принципа на самовъзпитанието, чието приложение в родителската практика, ще доведе до по-голяма ефективност при осъществяването на родителската роля.

Един от основните принципи на самовъзпитанието е **развиването на автономия и самоконтрол**. Способността на индивида да се саморегулира е в основата на всяко ефективно възпитание. Според Д. Голдман самоконтролът е не само важен за управлението на емоции, но и за постигане на дългосрочни цели. (Goldman, 1995). Когнитивно-поведенческите теории на А. Бандура подчертават значението на саморегулацията, като процес на самообучение, при който личността активно управлява своето поведение и емоции чрез рефлексия и самооценка. (Бандура, 1977). Способността за контрол върху собствените емоции и реакции е ключова в процеса на възпитание, особено в критични моменти. (Борба, 2021, с. 140)

Друг ключов принцип на самовъзпитанието е развиването на умение за **рефлексия и самонаблюдение**. Личностното развитие се ускорява, когато индивидът се научи да анализира своето поведение и реакции. Теорията за метакогницията посочва, че способността за самонаблюдение е критична за разбиране на собствените мисли, чувства и действия. Това дава възможност за по-добро управление на мисловните процеси и изборите, които правим. (Flavell, 1976). Въз основа на тази теория се обуславя важноста на ежедневната рефлексия като начин за самоусъвършенстване. В контекста на семейните отношения, родителите трябва редовно да анализират собственото си поведение, възприятия и реакции към детето. Това включва идентифицирането на негативни нагласи или стереотипи, които могат да повлияят на възпитанието. Като трети принцип може да се открие **стремежът към вътрешна мотивация и самоусъвършенстване**. Мотивацията играе централна роля в процеса на самовъзпитание. Мотивът за постижения е не само външен, но и вътрешен процес, който дава дълготрайни резултати. Според теориите за мотивацията на М. Рюан и Л. Деци, вътрешната мотивация произтича от удовлетворението от самия процес на учене и самоусъвършенстване, а не от външни награди. (Ryan & Deci, 1985). Самовъзпитанието трябва да се основава на вътрешната нужда за растеж и подобрене, за да бъде устойчиво и ефективно в дългосрочен план.

Принципът за устойчивост и издръжливост е следващият принцип на самовъзпитанието, който има важна роля за ефективното родителство. Самовъзпитанието не е краткосрочен процес, а по-скоро изисква постоянство и устойчивост. Много изследвания подчертават значението на издръжливостта при справянето с трудности и предизвикателства, които неизбежно възникват в процеса на саморазвитие. Теорията за растежния „mindset“ на С.S. Dweck разглежда как хората, които вярват, че могат да се развиват чрез усилия и учене, са по-успешни в дългосрочен план. (Dweck, 2006). Устойчивостта е принцип, който подсилва вътрешната мотивация и помага на индивида да преодолее неуспехите и трудностите, без да се предава. Родителите трябва да бъдат последователни в своите усилия, като същевременно се стремят към баланс между разумното възпитание и проявата на емоционална подкрепа.

Целеполагането и планирането са важни елементи от самовъзпитанието. „Откриването на смисъл/смысле е в основата на процеса на целеполагане...“ (Чавдарова-Костова, Делибалтова & Господинов, 2018, с. 261).

Според теорията за целеполагането на А.Е. Lock, конкретните и измерими цели водят до по-добри резултати, като същевременно подобряват самочувствието и усещането за постижение. (Lock, 1996). Прилагането на **принципа за самопланирането** включва задаване на ясни цели, разпределяне на времето и ресурсите и мониторинг на напредъка към тези цели. По този начин индивидът не само, че се фокусира върху своето личностно развитие, но и активно управлява процеса на постигането на тези цели. В контекста на изпълнението на родителската функция, самовъзпитанието изисква поставяне на ясни цели за личностно развитие, които се свързват с възпитателните задачи на родителя.

3. МЕТОДИ И ПОДХОДИ ЗА САМОВЪЗПИТАНИЕ НА РОДИТЕЛИТЕ

Образователни и психологически подходи

За да се постигне ефективно самовъзпитание, родителите могат да прилагат различни образователни и психологически подходи и методи. Един от основните подходи е участието в курсове и семинари за родителска компетентност, които предоставят теоретични знания и практически умения. Различни институции и организации предлагат разнообразни образователни услуги и инициативи в неформална среда – академии за родители, училища за родители, уроци, практически семинари и курсове, уъркшопи (работилници), фестивали и много други разнообразни събития, които са свързани с повишаването на педагогическата култура на родителите. При реализацията на тези събития, широко приложение намират психологически методи като активното слушане, конструктивната критика, емоционалната интелигентност и др., които също играят важна роля в усъвършенстването на „родителската педагогика“.

Ролята на социалните мрежи и подкрепата от специалисти

През последните години социалните мрежи се утвърдиха не само като средство за социална комуникация, но и като мощен инструмент за обучение и споделяне на знания и практики. Социалните мрежи и специализираните платформи за родители предоставят на родителите достъп до разнообразие от ресурси и съвети за възпитание и образование. Те дават възможност на родителите да се информират за актуални теми в педагогиката и психологията. Множество платформи предлагат безплатни курсове, статии, видео лекции и дискусии с експерти. Родителите могат да обменят опит, да получават съвети и психологическа подкрепа от хора с подобни преживявания. Необходимо е да се подчертае все пак, че неконтролираната и некритична употреба на информация в социалните мрежи може да доведе до разпространение на погрешни или заблуждаващи съвети. Родителите трябва да бъдат критични и да се доверяват само на доказани и авторитетни източници на информация.

Подкрепата от специалисти в областта на образованието и психологията е също важен подход за повишаване на педагогическата култура на родителите. Професионалистите в тези области могат да предоставят на родителите ценни инструменти и стратегии за ефективно възпитание и обучение на техните деца. Специалистите могат да организират обучения и курсове за родители, които да ги обучат на основни педагогически принципи и стратегии. Тези курсове могат да се фокусират върху теми като развиване на емоционална интелигентност у децата, комуникация с тийнейджъри, управление на конфликти в семейството и други. Също така, индивидуалните консултации с психолози и педагогически консултанти могат да предоставят на родителите персонализирани съвети и стратегии за справяне със специфични проблеми във възпитанието на децата им. Един от основните начини, по който социалните мрежи могат да се използват в синергия със специалистите, е чрез онлайн семинари и вебинари, водени от експерти в съответната област. Това предоставя на родителите възможност за дистанционно обучение и консултации, като същевременно създава общност за подкрепа и обмен на опит.

Примерът като метод за обучение

Един от най-силните методи за самовъзпитание е личният пример. В контекста на родителството, това е метод, при който родителите демонстрират чрез своето поведение и действия тези ценности и принципи, които искат да възпитат у своите деца. Когато родителите сами живеят в съответствие с моралните и педагогическите норми, които възпитават, те предоставят на децата си модел за подражание, който е по-ефективен от всякакви теоретични уроци или правила. Личният пример има особено значение в контекста на педагогическата култура на родителите, защото:

- ✓ Формира модел на поведение – личният пример е основният начин, по който родителите възпитават своите деца. Децата не учат само от това, което им казваме, а най-вече от това, което виждат, че правим. Когато родителите демонстрират желаното поведение, децата го възприемат като норма.
- ✓ Подкрепя процеса на самовъзпитание – самовъзпитанието на родителите не е самоцел, а част от процеса на личностно развитие и по-добро възпитание на децата. Педагогическата култура на родителите се развива чрез непрекъснатото усъвършенстване на собственото им поведение, като

те трябва да осъзнават своите грешки и да работят върху тях. В този смисъл, личният пример се явява не само метод, но и резултат от процеса на самовъзпитание.

✓ Изгражда доверие и взаимно уважение – когато родителите действат в съответствие с това, което възпитават, те изграждат доверие у своите деца. Децата възприемат родителите като авторитети, чиито действия са съобразени с техните думи. Това взаимно уважение е основа за успешен педагогически процес.

Теоретичните рамки и подходи за използването на личния пример в родителството са свързани с „теорията за социалното учене“ на А. Бандура и „теорията за социализацията“ на Е. Дюркейм. Според теорията за социалното учене, хората се учат чрез наблюдение на поведението на други, т.е. чрез подражание на модели. Родителите са основният модел за своите деца. Изследванията на Бандура показват, че децата не само копират поведението на родителите, но и възприемат техните реакции и емоции, което формира тяхната ценностна система и поведение. Е. Дюркейм, в своето изследване посочва, че основната роля в социализацията на децата играят родителите, които предават на децата обществени норми и ценности чрез своя личен пример. Това е фундамента за формирането на колективна идентичност и за развитието на социалната отговорност на младото поколение. (Durkheim, 1973).

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Самовъзпитанието е основен процес в развитието на личността и включва действия и стратегии за подобряване на личните качества, емоционалната интелигентност и социалните умения. То може да бъде ефективен инструмент за родителите, които искат да повишат своята педагогическа култура. Когато родителите активно се занимават със своето личностно развитие, те стават по-осъзнати в процеса на възпитание и реагират по-адекватно на нуждите на децата си. Това създава по-здравословна и подкрепяща среда за децата, като същевременно подобрява отношенията с родителите им. В заключение, самовъзпитанието, осъществявано чрез осъзнато, целенасочено и балансирано поведение, е ключово за успешното осъществяване на родителската роля и формирането на позитивна среда и хармонични взаимоотношения в семейството.

Бележка: Тази публикация е финансирана от Национална програма „Млади учени и постдокторанти“ –2 (2024-2025). Петя Иванова носи цялата отговорност за съдържанието на настоящия документ и той при никакви обстоятелства не може да се приеме като официална позиция на Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Факултет по педагогика.

ЛИТЕРАТУРА

- Белова, М., Бояджиева, Н., Димитрова Г., & Сапунджиева, К. (1997). *Теоретични основи на възпитанието*. София: ВЕДА СЛОВЕНА – ЖГ.
- Борба, М. (2021). *Успяващите деца*. София: Сиела Норма АД.
- Чернев, С. (2016). Самовъзпитание на личността. В Л. Димитров (съст.). *Теория на възпитанието* (3-то изд., с. 116-138). София: ВЕДА СЛОВЕНА – ЖГ.
- Чавдарова-Костова, С., Господинов, Б., & Мизова, Б. (2017). Състояние на педагогическото взаимодействие „семејство – образователни институции – социална среда“. Резултати от едно изследване, *Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“, Книга Педагогика, Т. 111*.
- Чавдарова-Костова, Делибалтова, В., & Господинов, Б. (2018). *Педагогика*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Кауфман, С. Б. (2023а). *Путь к самоактуализации. Как раздвинуть границы своих возможностей. Новое понимание иерархии потребностей Маслоу*. Russia: Альпина Паблишер.
- Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. United Kingdom: Prentice Hall.
- Bland, A. (2023). Self-Actualization and Co-Actualization. In *APA Handbook of Humanistic and Existential Psychology*. Millersville University. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/368646239_Self-Actualization_and_Co-Actualization.
- Durkheim, E. (1973). *On Morality and Society*. University of Chicago Press. Retrieved from https://books.google.bg/books?id=TNLgGJZpDPUC&pg=PR5&hl=bg&source=gb_s_selected_pages&cad=1#v=onepage&q&f=false.
- Goldman, D. (1995). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. New York: Bantam Books.
- Dweck, C.S. (2006). *Mindset: The New Psychology of Success*. New York: Random House.
- Flavell, J. H. (1976). *Metacognitive aspects of problem solving. The nature of intelligence*/Erlbaum.

- Kaufman, S. B. (2023). Self-Actualizing People in the 21st Century: Integration With Contemporary Theory and Research on Personality and Well-Being. *Journal of Humanistic Psychology*, 63(1), 51-83.
<https://doi.org/10.1177/0022167818809187>.
- Lock, A.E. (1996). *A Theory of Goal Setting and Task Performance*. Prentice-Hall.
- Perera, A. (2024). Self-Actualization In Psychology: Theory, Examples & Characteristics. Retrieved from
<https://www.simplypsychology.org/self-actualization.html>.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. Springer Science & Business Media.